

Лекція

Психологічні особливості педагогічного спілкування та співробітництва в ЗДО та в початковій школі

Мета: дати поняття студентам про психологічні особливості педагогічного спілкування та співробітництва в ЗДО та в початковій школі. Забезпечити засвоєння психологічної характеристики педагогічного співробітництва та спілкування. Розвивати аналітичне та логічне мислення, понятійний апарат здобувачів фахової передвищої освіти з навчальної дисципліни. Виховувати професійну культуру студентів: бажання використовувати шляхи оптимізації педагогічного спілкування та взаємодії в ЗДО та в початковій школі.

Мотивація мети: знайомство з психологічними особливостями педагогічного спілкування та співробітництва в ЗДО та в початковій школі сприяє формуванню розуміння студентами їх важливості для суб'єкт-суб'єктної взаємодії в закладах освіти.

План

1. Психологічна характеристика педагогічного співробітництва та спілкування.
2. Основні стилі педагогічного спілкування. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія у дошкільному закладі. Встановлення психологічного контакту між учасниками педагогічного процесу.
3. Смыслові бар'єри у педагогічному спілкуванні та способи їх подолання. Ускладнення у педагогічному спілкуванні.
4. Особливості конфліктів між учасниками педагогічного процесу у дошкільному закладі. Роль зворотного зв'язку в спілкуванні.
5. Шляхи оптимізації педагогічного спілкування та взаємодії.

Література:

1. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К.: Просвіта, 2008. – 400с.
2. Власова О.І. Педагогічна психологія: [навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Власова О.І. – К: «Либідь», 2005. – 400 с.
3. Педагогічна психологія: навч. посібник для педінститутів / [за ред. Л. М. Проколієнко, Д. Ф. Ніколенко]. - К. : Вища шк., 1991. - 184 с.
4. Педагогічна психологія: навчальний посібник / [Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В.]. – К: Центр учбової літератури, 2012. – 168с.
5. Щотка О. П., Бойправ М. Д., Пісоцький В. П., Пісоцький О. П. Педагогічна психологія: Практикум: Навчально-методичний посібник / За ред. О. П. Щотки. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М.Гоголя, 2009. – 225с.

Ключові слова: спілкування, педагогічне спілкування, взаємодія, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, психологічний контакт, емпатія, соціальна перцепція, смисловий бар'єр, стиль педагогічного спілкування.

Засоби навчання: презентація, Moodle, Padlet.

Домашнє завдання:

- опрацювати лекцію;
- скласти психологічний словник з ключових слів теми;
- завдання для самостійного опрацювання:
  1. Опрацюйте психологічну літературу з проблем соціальної перцепції з метою ознайомлення з основними її механізмами (емпатія, егоцентризм, ідентифікація, стереотипізація, рефлексія, каузальна атрибуція).
  2. Перегляньте психологічну літературу щодо причин, особливостей перебігу, видів та способів запобігання і подолання конфліктів між учасниками педагогічного процесу в ЗДО та в початковій школі.
- підготуватися до практичного заняття (див. Інструкція до практичного заняття «Психологічні особливості педагогічного спілкування та співробітництва в ЗДО та в початковій школі»).

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Які основні функції виконує педагогічне спілкування в ЗДО та в початковій школі?
2. Як впливає педагогічне спілкування на педагогічну діяльність?
3. Які характеристики містить в собі найбільш ефективний стиль педагогічного спілкування?
4. У чому полягає сутність суб'єкт-суб'єктної взаємодії між педагогом і дитиною в закладі освіти?
5. Які структурні компоненти спілкування виокремила М. І. Лісіна?
6. Що є внутрішнім механізмом встановлення психологічного контакту між співрозмовниками?
7. Які труднощі можуть виникати при спілкуванні педагога з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку?

1. Психологічна характеристика педагогічного співробітництва та спілкування.

У психології **спілкування** розглядають як процес, що реалізує всю повноту стосунків людини, суспільних і міжособистісних. Водночас спілкування не слід ототожнювати з міжособистісними стосунками. Спілкування може реалізовуватися в зовсім різних ситуаціях міжособистісних стосунків. Соціальний смисл спілкування полягає в тому, що воно виступає засобом передачі форм культури і суспільного досвіду. Зважаючи на це, навчально-виховний процес немислимий без спілкування всіх його учасників.

Педагогічне спілкування — це професійне спілкування педагога з дітьми у процесі їх навчання та виховання, яке має певні педагогічні функції та спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату, оптимізацію діяльності та стосунків між педагогом та дітьми.

Як і будь-яке спілкування **педагогічне спілкування** містить в собі *комунікацію* (обмін інформацією між учасниками), *інтерацію* (організацію взаємодії) і *перцепцію* (сприйняття учасниками спілкування один одного і встановлення взаєморозуміння) і виконує певні функції.

В ЗДО та в початковій школі педагогічне спілкування виконує такі основні функції: інформативну (пояснення дітям предметів і явищ навколишнього світу); **емотивну** (вираження емоційного ставлення до дітей); **фасилітативну** (сприяння самовиявленню дітей, розкриттю їхніх позитивних можливостей); **регулятивну** (спонукання дітей до дій, контроль за їх діяльністю) тощо. Функції спілкування завжди визначаються метою педагогічної діяльності і рівнем, на якому здійснюється спілкування (рольове, ділове або особистісне).

До структурних компонентів спілкування (за М. І. Лісіною) належать: *предмет спілкування* (зміст спілкування); *потреба у спілкуванні* (полягає у прагненні людини до пізнання і оцінки інших людей, а через них і з їх допомогою — до самопізнання і самооцінки); *комунікативні мотиви* (те, заради чого здійснюється спілкування); *комунікативна дія* (одиниця комунікативної діяльності, цілісний акт, адресований іншій людині та

спрямований на неї як на об'єкт); *завдання спілкування* (мета, на досягнення якої в конкретних умовах спрямовані дії, що здійснюються в процесі спілкування); *продукти спілкування* (утворення матеріального і духовного характеру, що складаються у результаті спілкування).

Педагогічне спілкування, зокрема між вихователями і дітьми в ЗДО, своїм предметом має будь-які явища і ситуації, що виникають у процесі пізнання дитиною навколишньої дійсності; скеровується пізнавальними потребами дітей (зокрема, характерними для дітей дошкільного віку потребами в нових враженнях, у визнанні та підтримці, в активній діяльності); крім комунікативного має й педагогічне завдання, пов'язане із засвоєнням дітьми того чи іншого соціокультурного досвіду, реалізується в певних педагогічних ситуаціях, і має на меті отримати як продукт спілкування нові знання, уміння і навички дітей, певні новоутворення у психічній діяльності та особистісній сфері, а також позитивні взаємини з партнерами по спілкуванню.

2. Основні стилі педагогічного спілкування. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія у дошкільному закладі. Встановлення психологічного контакту між учасниками педагогічного процесу.

Педагогічне спілкування є справжньою майстерністю і в різних педагогів воно проявляється по-різному. На основі стилю роботи і ставлення педагога до колективу **В. А. Кан-Калік виокремив такі стилі педагогічного спілкування:**

- **стиль захопленості педагога спільною з дітьми творчою діяльністю**, що є вираженням позитивного ставлення до своєї справи, до педагогічної професії;
- **стиль спілкування на основі дружнього ставлення**, що є основою і передумовою успішної взаємодії педагога з дітьми, але несе в собі небезпеку втрати субординації, що може згубно позначитися на педагогічній діяльності в цілому;
- **стиль спілкування — дистанція**, що є проявом авторитарного стилю педагогічної діяльності, який, сприятливо позначаючись на зовнішніх показниках дисципліни, організованості дітей, може привести до їх

особистісних негативних змін — конформізму, фрустрації, неадекватності самооцінки тощо;

- **стилі спілкування залякування і загравання**, що свідчать про професійну невідповідність педагога.

У вихователя ЗДО також можуть проявлятися такі стилі спілкування, тому необхідно слідкувати за собою і намагатися дотримуватися найбільш ефективних стилів спілкування.

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія в ЗДО

Слід пам'ятати, що в ЗДО та в початковій школі педагогічне спілкування має ґрунтуватися на **принципах суб'єкт-суб'єктної взаємодії** — використанні опосередкованого впливу конкретного дорослого для забезпечення саморозвитку дітей. Взаємодія, побудована на таких принципах, є партнерською і передбачає ставлення педагога до дитини, як до партнера, особистості, суб'єкта діяльності. Таке поняття взаємодії дорослого з дитиною перекликається з введенням у навчально-виховний процес шкіл та дошкільних закладів особистісно-орієнтованого підходу до розвитку дитини.

Міцність такої взаємодії залежить від встановлення психологічного контакту між її учасниками. Психологічний контакт виникає в результаті досягнення спільності психічного стану людей завдяки їх взаєморозумінню, спільній зацікавленості і довірі одне до одного. В умовах психологічного контакту найбільш повно проявляються всі особистісні властивості суб'єктів взаємодії, а сам факт його встановлення приносить їм емоційне задоволення.

Зовнішніми проявами встановленого психологічного контакту є особливості поведінки суб'єктів взаємодії: пози, жести, спрямування поглядів, мовлення, його інтонації, паузи тощо.

Внутрішніми механізмами контакту є емоційне та інтелектуальне співпереживання. В основі емоційного співпереживання лежить психологічне явище «зараження», що полягає в несвідомій передачі психічного настрою від одного індивіда іншому. Емоційне співпереживання суб'єктів педагогічної взаємодії є одночасно і фоновим, і основним механізмом контакту. Воно

зумовлюються насамперед особистісними особливостями взаємодіючих суб'єктів, значимістю мети взаємодії, ставленням сторін до необхідності взаємодії. В основі інтелектуального співпереживання лежить розумове сприяння, яке визначається залученістю суб'єктів взаємодії до спільної діяльності та спрямоване на виконання спільних розумових завдань. Механізм інтелектуального співпереживання та сприяння обумовлений спільністю інтелектуальної діяльності педагога і дітей.

Внутрішніми умовами встановлення психологічного контакту між педагогом і дітьми є: безумовне сприйняття кожної дитини такою, якою вона є; щира повага до її особистості; емпатійність (здатність до розуміння емоційного стану дитини); терпимість до думок дитини, їх врахування у спільній діяльності; використання технік підтримки (підкріплення, схвалення дій дитини, техніка «бути поруч з дитиною»); створення «ситуації успіху» тощо.

Л. В. Путляєва зазначає, що стиль спілкування педагога повинен характеризуватися:

1) пильною увагою до пізнавальних процесів дітей — найменший рух думки дітей вимагає негайної підтримки, схвалення, іноді просто знаку, що думка помічена;

2) наявністю емпатії — уміння поставити себе на місце дитини, зрозуміти цілі, мотиви її діяльності, а значить, і її саму;

3) доброзичливістю, позицією зацікавленості в успіху дитини;

4) рефлексією — безперервним строгим аналізом своєї діяльності як педагога, що керує пізнавальною діяльністю дітей.

Внаслідок такого стилю спілкування з дітьми у них виникає довіра, свобода, розкутість, відсутність страху, радісне ставлення до педагога і пізнання в цілому, прагнення до доброзичливих взаємин в групі.

3.Смислові бар'єри у педагогічному спілкуванні та способи їх подолання. Ускладнення у педагогічному спілкуванні.

Нерідко між педагогом і дитиною не встановлюється психологічний контакт, виникають **смислові бар'єри** — *ситуації, в яких одне і те ж явище*

має різний смисл для педагога та дитини: те, що педагог вважає позитивним, дитина – негативним, і навпаки. Вони ніби розмовляють різними мовами.

Найчастіше трапляються такі варіанти прояву смислових бар'єрів:

1. Різне тлумачення педагогом та дитиною змісту вимоги.

Дорослий і дитина вкладають різний смисл в одну і ту саму вимогу, внаслідок чого вихованець не може зрозуміти вимог дорослого, інакше сприймає певні факти.

Для подолання смислового бар'єру цього типу потрібно знати ставлення дитини до певного явища, намагатися перебудувати його.

2. Невмотивоване, нераціональне використання форми пред'явлення вимоги. Проявами цього є: іронічна, груба, принизлива форма пред'явлення вимоги; надто часте пред'явлення вимоги дитині, внаслідок чого вона втрачає свою спонукальну силу; непосильність вимоги, відсутність у дитини необхідних умов чи можливостей для її виконання; ігнорування контролю за виконанням вимоги; ситуативне (наприклад, залежить від настрою педагога) пред'явлення вимоги.

Для уникнення такого бар'єру потрібно перебудувати способи пред'явлення вимог, змінити їхню форму, виголошувати тільки суттєві, посильні вимоги, не повторювати їх безкінечно і перевіряти їхнє виконання.

3. Особливе сприйняття педагогом конкретної дитини.

Проявляється це в упередженому ставленні до дитини, в тому, що педагог може постійно негативно оцінювати її діяльність, засуджувати тільки її вчинки, а негативних вчинків інших дітей не помічати взагалі. На підставі цього і у дитини складається певне уявлення про ставлення до неї вихователя, і вона починає упереджено реагувати на нього. Виникає підсвідоме взаємне неприйняття педагогом і дитиною одне одного. Такий бар'єр ґрунтується на явищах соціальної перцепції, серед яких виокремлюють перцептивні механізми та ефекти.

Найбільш типовими ефектами соціальної перцепції, які зустрічаються при сприйнятті педагогом дитини є такі:

- **ефект первинності** — діє при знайомстві з дитиною і полягає в тому, що перша інформація про дитину найбільш суттєва і здатна перекреслити будь-яку іншу інформацію, що отримана потім, у наявності раніше заданих установок, стереотипів, оцінок дитини, які можуть бути присутні задовго до того, як почалося спілкування;

- **ефект новизни** — діє у процесі спілкування зі знайомою дитиною і полягає в тому, що остання найсвіжіша інформація про неї стає найбільш значущою;

- **ефект ореолу** — первинне ставлення до якоїсь однієї якості особистості дитини узагальнюється на всю її особистість, а потім загальне враження про дитину переноситься на оцінку її окремих якостей (якщо загальне враження негативне, то воно автоматично переноситься навіть на позитивні сторони характеру чи поведінки);

- **ефект проектування** — дитині підсвідомо приписують свої власні якості і емоційні стани;

- **ефект поблажливості** — тенденція до занадто високого оцінювання позитивних характеристик дитини і незначної уваги до її негативних характеристик.

4. Особливості конфліктів між учасниками педагогічного процесу у дошкільному закладі. Роль зворотного зв'язку в спілкуванні.

Складним моментом у педагогічному спілкуванні є **педагогічний конфлікт** — зіткнення протилежно спрямованих, несумісних тенденцій (потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок) у свідомості суб'єктів освітнього процесу, що супроводжується негативними емоційними переживаннями.

В ЗДО та школі конфлікти часто виникають між педагогами, між педагогами та адміністрацією закладу, а також між педагогами та батьками дітей. Окремо виділяється така категорія конфліктів як конфлікти між дітьми

в групі. Кожна з цих категорій конфліктів має свої форми прояву, причини виникнення і способи запобігання та подолання.

Однак, іноді можуть виникати і **конфліктні ситуації між вихователем і дітьми**. Такі ситуації *грунтуються на виникненні смислових бар'єрів*, про які йшла мова вище, і *набувають форми* не стільки конфліктів у широкому розумінні цього слова, скільки форми *ускладнень у педагогічному спілкуванні*. Вони можуть бути простими, нетривалими (наприклад, хтось із дітей порушує дисципліну в групі, вихователь не знає, як вчинити і виникає напруження та роздратування, яке згодом зникає). Однак такі ускладнення можуть бути і складними, тривалими, повторюваними. Вони можуть бути зумовлені постійним порушенням дитиною поведінки, взаємною неприязню тощо.

Вихователю слід пам'ятати, що перед ним маленькі діти, дошкільнята, і намагатися запобігати виникненню таких конфліктних ситуацій. Продуктивному спілкуванню з дітьми необхідно постійно вчитися, набуваючи досвіду. А для цього необхідно розвивати в собі комунікативні та перцептивні здібності, дотримуватися діалогічного стилю спілкування, використовувати психологічні техніки продуктивного спілкування з дітьми тощо.

5. Шляхи оптимізації педагогічного спілкування та взаємодії.

Поширеними **техніками продуктивного спілкування з дітьми**, які доцільно використовувати вихователям у педагогічній роботі, є так зване **«активне слухання»** та **використання «Я-висловлювань»**. Такі техніки насамперед допомагають встановити з дитиною психологічний контакт і налагодити взаєморозуміння.

Доволі часто причини труднощів у спілкуванні з дитиною приховані у сфері її почуттів. Коли дитина переживає сильні почуття, їй боляче, страшно, соромно, вона гнівається – перше, що необхідно зробити, це дати зрозуміти, що педагог її «чує і бачить», що він відчуває її стан. У цій ситуації доцільно використовувати «активне слухання».

Активно слухати – означає «повертати» дитині в розмові те, що вона сказала, при цьому відзначивши її почуття. Слід допомогти дитині поділитися почуттями, наважитися розповісти, що саме її хвилює.

Наприклад, під час обіду дитина починає вередувати і відмовлятися від їжі, повторюючи при цьому, що вона не буде їсти цю кашу. В такій ситуації вихователю доцільно повторити почуте від дитини («Ти не хочеш їсти цю кашу, вона тобі не подобається»). Значно легше було б сказати: «Перестань вередувати, ця каша смачна!». Однак відповідь за способом активного слухання значно ефективніша, вона показує, що педагог розуміє внутрішню ситуацію дитини, готовий прийняти її.

Особливості та правила активного слухання:

- вислуховуючи дитину, обов'язково потрібно повернутися до неї обличчям, сісти поруч із нею;
- не ставити дитині запитань, краще, щоб відповіді педагога звучали в стверджувальній формі;
- доцільно «тримати паузу», дати можливість дитині розібратися у своїх переживаннях.

Користь від «активного слухання»:

- зникає негативне переживання дитини, що підтверджує закономірність: якщо радість кимось розділяється, то вона подвоюється, а смуток зменшується вдвічі;
- дитина, переконавшись, що педагог готовий слухати її, починає розповідати більше;
- активне слухання дає можливість вихователю встановити дружні стосунки з дитиною;
- дитина сама наближається до розв'язання своєї проблеми;
- дитина починає вірити у свої можливості, підвищується її самооцінка.

Часто буває так, що вихователю не подобається той чи інший вчинок вихованця, і в запалі емоцій він може не зовсім коректно відреагувати на цей вчинок.

Наприклад, під час прогулянки один хлопчик штовхнув іншого і педагог відразу реагує: «Ану, припини так поводитись, вибачся!». Це так зване «Ти — висловлювання». Як альтернатива йому існує «Я — висловлювання». По-справжньому компетентні педагоги використовують саме їх, тому що вони роблять виховний процес більш ефективним. Повернемося до нашого прикладу. Реакція за допомогою «Я — висловлювання» буде звучати так: «Я дуже засмучена, що ти штовхнув товариша. Мені хотілося б, щоб ти вибачився перед ним».

Основна схема «Я – висловлювання»: «Я засмучена (мені прикро)...Я хотіла б (мені б хотілося)...»